

Ի. ԱՐՈՒԱԶԵ

ՆՈՐ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ ՎՐԱՑ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ԳՐԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ԱՆՑՅԱԼՈՒՄ

(16—17-րդ դդ.)

Մեզ հասած գրական աղբյուրների համաձայն, վրաց և հայոց գրական հարաբերությունների զարգացմանը կարելի է հետևել 5-րդ դարից:

Արդեն նշել ենք մեկ անգամ¹, որ վրաց և հայոց գրական հարաբերությունների զարգացման մեջ մի քանի փուլ է նկատվում: Առաջին փուլը ընդգրկում է 5—8-րդ դարերը: Այդ շրջանում վրաց և հայոց գրական հարաբերություններին նպաստում է գաղանակա՛ն միասնությունը, իսկ այդ հարաբերությունների գործողության ասպարեզն է հանդիսանում մեծ մասամբ Հայաստանի սահմանակից այսպես կոչված «Ստորին Քարթլի» հարավ-արևելյան գավառը:

Երկրորդ փուլը ընդգրկում է 9—10-րդ դարերը: Այս շրջանում գաղանակա՛ն միասնությունը, բայց արդեն հայություն մի մասի հետ միայն, գրական հարաբերության համար նույնպես նպաստավոր հանգամանք էր հանդիսանում: Այն վայրը, որտեղ ստեղծագործական աշխատանք էր տարվում, մեծ մասամբ Վրաստանի հարավ-արևմտյան Տաո (հայերեն՝ Տայք) գավառն էր:

Հիշյալ փուլը բնորոշվում է և նրանով, որ նրա ընթացքում գրական հարաբերություն է նկատվում նաև Վրաստանի և Հայաստանի սահմաններից դուրս գտնվող հայոց և վրաց կուլտուրական օջախների միջև, այն է Երուսաղեմում գործող հայ գրական շրջանի և վրաց ականավոր կուլտուրական այնպիսի կենտրոնի միջև, ինչպիսին էր Պաղեստինի վրաց վանական գաղութը:

Երրորդ փուլը համընկնում է Վրաստանի առանձին գավառների միավորման և նրա պետական միություն ու հզորության դարաշրջանին՝ 11—13-րդ դդ.: Այս շրջանի գրական հարաբերությունների աշխուժացմանը դիտավորապես նպաստում էին դարձյալ գաղանաբանորեն վրաց հետ կապված հայկական այն վանքերը, որոնք գտնվում էին վրաց պետության սահմաններում և հիմնականում տարածված էին Սպասալարներին պատկանող հայկական հողերի վրա: Նրանց նախաձեռնությամբ հայկական գրականու-

¹ Ի. Արուազե, Վրաց և հայոց գրական հարաբերությունները 9—10-րդ դարերում, հետազոտություն և բնագրեր: Վրացական ՍՍԹ ԳԱ հրատ. (վրացերեն), Թբիլիսի, 1944 թ., էջ 01—018:

թյունը, ի դեմս վրացերենից կատարված թարգմանությունների, այս ժամանակամիջոցում ծանոթացավ այնպիսի հուշարձանների հետ, ինչպիսիք են Հովհաննես Պետրիժու, Պրոկլ Իրադոխոսի և Հովհաննես Դամասկացու փիլիսոփայական երկերը¹, որոնցից մի քանիսը, միջին դարերի ուշ ժամանակներում ևս ուսում ստանալու համար պարտադիր դասագրքերից էին համարվում: Վրացական պետութայն կազմի մեջ գտնվելու և վրաց ժողովրդի հետ քաղաքական և կուլտուրական կապերի ամրացման շնորհիվ հայ ժողովուրդը պահանջ է դրում ծանոթանալու եղբայրական վրաց ժողովրդի անցյալի հետ: Այդ պահանջի արդյունքն է հանդիսանում «Քարթլիս Յխովրեբայի» հին հայկական համառոտ թարգմանությունը²:

Վրաց և հայ գրական հարաբերությունների զարգացման նոր, չորսրորդ փուլը մինչև օրերս 18-րդ դարն էր համարվում, բայց ինչպես հիմա է պարզվում, հիշյալ փուլը միայն այդ դարով չի սահմանափակվում: Ինչպես պիտի ցույց տանք, կան այնպիսի փաստաթղթեր, որոնք վկայում են այն մասին, որ այդ 4-րդ փուլը սկսվում է դեռ 16—17-րդ դարերից:

18-րդ դարի վրաց մեծ գործիչներ Վախտանգ ՎԱ-ը, Սուլխան Սարա Օրբելիանին, Անտոն Ա-ը, Վախուշտի Բաղրատիոնին և ուրիշները հայկական կուլտուրայի հետ, մասնավորապես գրականութայն բնագավառում, մերձավոր ծանոթություն են ունեցել և հաճախ ընդօրինակել կամ երբեմն՝ Սարայի խոսքերով ասած, նմանվել են նրա նմուշներին: Իրա համար էլ հիշյալ գործիչները սերտ հարաբերություն են ստեղծել հայ կուլտուրական գործիչների հետ: Հիշենք թեկուզ Վախտանգ ՎԱ-ի և նրա որդու Վախուշտու մերձավոր աշխատակից Զուրաբ Շանշուվանիին, որին արքան և արքայորդին հանձնարարում են հայերենից վրացերեն թարգմանել մի քանի փիլիսոփայական և քերականական երկեր³, որոնք նրանց կողմից խմբագրական շտկումներից հետո լույս են ընծայվում: Այստեղ չենք կարող չհիշել և Փիլիպոս Ղայթմազազվիլուն, որի օգնությամբ Անտոն Ա-ը վրացերենի է թարգմանում Նոր-Ջուղայի և Վենետիկի հայկական դպրոցներում մշակված, այսպես կոչված, ազատ գիտությունների դասագրքերը, ինչպիսիք են Սիմեոն Ջուղայեցու Տրամարանությունը, Մխիթար Սերաստացու Ճարտասանությունը, Տրամարանությունը, Քերականությունը և այլն: Քարթլի-կախեթում այն ժամանակ բացված սեմինարիաների համար անհրաժեշտ դասագրքերի մի մասը, մինչև Ռուսաստանի կուլտուրական կենտրոնների հետ անմիջական կապ հաստատելը, այդ դպրոցների վարիչները հայերենից էին ընդօրինակում կամ էլ ստեղծում էին ըստ հայկական նմուշների:

Իր հերթին, հայ գործիչները, եթե վրաց գրականութայն օրե է մի

¹ Ի. Արուլաձե, Ռուսթավելու դարաշրջանի վրաց գրականութայն արձագանքները հայ գրականութայն մեջ. «Տեղեկագիր ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիայի հայկական ֆիլիալի», № 8 (22), 1942, էջ 3—16:

² Ի. Արուլաձե, Քարթլիս Յխովրեբայի կամ վրաց պատմութայն հին հայերեն-թարգմանությունը. «Հայկական ՍՍՌ Ժողովուրդագիտության կից Պետական Զեռագրատան (Մատենադարանի) գիտական նյութերի ժողովածու», № 1, Երևան, 1941, էջ 31—40:

³ Ի. Արուլաձե, Վրաց հին քերականական գրականութայն հին հուշարձանները. 1. Զուրաբ Շանշուվանի, «Վրաստանի պետական թանգարանի Տեղեկագիր», 1940 թ., X Ե, էջ 141—159:

հուշարձան գրավում էր նրանց ուշադրությունը, բնօրինակում կամ թարգմանում էին այն, և այդպիսով մատչելի էին դարձնում այդ հուշարձանը բնթերցող հայ շրջաններին համար:

Հին գրական աղբյուրները, որոնք պահված են հայկական ձեռագրերի գրապահոցներում և առանձնապես մեզ համար մատչելի Երևանի ձեռագրատան մեջ (Մատենադարանում), այնպիսի նորանոր փաստաթղթեր են գնում մեր տրամադրություն տակ, որոնք ակնհայտնի վկայում են անցյալի վրաց և հայոց գրական սերտ կապերի մասին:

Այսպիսի նոր փաստաթղթերից մեկը, որ հայկական փոքրածավալ ձեռագրի 3-թերթյան պատասիկ է ներկայացնում (Մատենադարանի ձեռագիր, № 9144, հնում՝ պատասիկ № 880), հաղորդում է, որ բնօրինակված աշխատությունը «Թարգմանեցեալ ի ֆրանկաց վրացիք և մեք ի վրացոց ի հայ լեզու գրեցաք»:

Այս խոսքերը արտագրողի ձեռքով են գրված. նախորդում են մեր պատասիկի վրա գետեղված գրքի գլուխներից մեկին, որի վերնագիրն է «Գլուխ երրորդ, աստեղաց որպէս ճանաչի ի վերայ ձեռաց ամենայնի ըստ խրաքանչիւր»:

Գլխի այդ վերնագրից տարզ կերպով երևում է, որ այդ աշխատությունը վերաբերում է աստղերին և այն էլ ձեռքի կապակցություն: Այսպիսի բովանդակություն ունեցող երկ խսկապես կա վրացերենում, մեր ձեռագրերի հավաքածուների մեջ. այն սովորաբար կրում է «ՆՁԵԼԼՈՒ—ախտարք» կամ «ՆՁԵԼԼՈՒ» այսինքն՝ «ձեռնագննություն» անունը: Մեզ հասած ձեռագրերը մեծ մասամբ 18-րդ դարին են պատկանում, սակայն ինքը երկը այս դարից առաջ է ծագել: Այդ մասին տեղեկություն է պահպանում 19-րդ դարի մի ձեռագրի արտագրող Դավիթ Ամիրիձեն (գետեղում ենք թարգմանաբար):

«Այս փիլիսոփայական գիրքը արտագրեցի ես, Դավիթ Իվանեան Ամիրիձե, Օրբելիանների սարգարի ընտանիքի անտեսը, հին, երեք հարյուր վեց տարվա ձեռագիր գրքից, որը սրա բնագիրն էր Քրոնիկոնն է այսպիսի՝ ՆՁԵ (ՄՆԶ): Սրա բնագիրը արտագրված է այդ Քրոնիկոնի հաշվով Քրիստոսից հետո 1569 թվին: Եթե որևէ մի բան սխալ լինի, ներեցեք: 1875 թվին, հունվարի 11-ին ավարտվեց» (Վրաստանի պետական թանգարանի ձեռագիր S-46, էջ 271):

Եվ խսկապես, հուշարձանի լեզուն ևս հաստատում է Ամիրիձեի հիշատակարանի ճշտությունը: Նրա թարգմանությունը ավելի վաղ կատարված լինել չի կարող: Նախընթաց որևէ դարում նրան տեղագրելը կհակասեր հուշարձանի լեզվին ու ոճին:

«ՆՁԵԼԼՈՒ» (Ախտարքը) կամ «ՆՁԵԼԼՈՒ» (Ձեռնագննությունը) աստղաբաշխական երկ է: Նա պատմում է գլխավոր աստղերի կամ լուսատուների մասին, նրանց դիրքի, շարժման և «սուրճերի» կամ կենդանակերպերի անցման մասին, ինչպես և ձեռնագննության և այս կամ այն աստղի տակ ծնված անձանց վերագրված հատկությունների մասին: Աստղագիտության կամ աստղաբաշխության այս ձեռնարկը հետաքրքիր որոշ նյութ է պարունակում մեզանում բնագիտության մտքի զարգացման պատմության ուսումնասիրման համար: Նրա լիակատար գնահատումը, իհարկե, այդ գի-

თიქიანს უკომარანსი ვიძენ ზ: მენფ აკათე რათქანსანსანფ მქიანს
 ზესელი აქს, ირ ქრანერსნ ქეღლილ ასთეაქათასკან რნოქს ღრთ მქ აქ
 სრქ სო ვიქსქიანს ისნი. ქრქისნა რნვირქისსკლად ზ 1188 ქქასკანსნი ს
 უანქილმ ზ ქრათათანსი უსათასკანს ქანგარანსილმ (დნთაღქრ A—65):

ქრანე აფქიორქ ს ზრანსიგ რქთი ზაქსრსნ ქარქმანსიქქანს მათქს
 ირთ ვათათქარ თათლ ზამარ, მათრს ქრანერსნი სთრსქსერ რსრილ სნფ
 მსერ უსათათქსი ზაქსკანს თსკათიგ მქ ზათქად:

თავი მესამე: ეტლები. თუ როგორ
 უნდა შევიტყოთ კაცის ხელზედან
 მისნი ნაქნარი საქმენი.

ესე არს მართალი და კეშმარიტი
 ეტლთა-ცოდინარობა, რომელნი მარ-
 თალნი(!) ვარსკვლავთ მრიცხველთა,
 ფილასოფოსთა და მუნაჯიბთ დაუ-
 მტკიცებიანთ. და ჩვენ აქამდი ეტლებ-
 ზე გვილაპარაკნია და ნივთებზე მის-
 თვის, რომ რაც დაბადებულნი არი-
 ან, ოთხის ნივთისაგან არიან და ამ
 ეტლებზე დაბადებულან. ღმერთი გვი-
 ბ[რ]ძანებს საღმრთო წერილის პი-
 რველს თავში: იხილა ღმერთმან და
 თქვა, რამეთუ ყოველი კეთილ. და
 ღმრთის-მეტყველნიც იტყვიან: ყო-
 ველთ დაბადებულთ ბუნება ცუდად არ
 შექნა. ესეც უნდა ვიცოდეთ, რომ
 ღმრთის გარდა და სულიერთ გარდა
 ყოელ ფერში ხანდისხან ტყუილნი
 გამოჩნდების, ვითარცა იტყვის წინა-
 სწარმეტყველი დავით: მე ვთქვი, უფა-
 ლო, განკვირვებასა ჩემსა, რამეთუ
 ყოველი კაცი ცრუ არს. მარტო
 ღმერთს მოუხდების სიმართლე და
 ღმრთის მეთყველების გარდა არა იქ-
 ნება, რომ ცოტაც არი, ტყუილი არ
 გამოჩნდეს. მისთვის ყოველი კაცი
 სრულიად ვერ მიხვდების. აწ არა თუ
 ცოდნას ვამტკიცებ, არამედ კაცის
 ვერ მიხდომასა. ყოველს ცოდინარო-
 ბაზე ძნელი არის ხელის გასინჯვა და
 შეტყობა, რომელსა ეწოდების მუნა-
 ჯიბურის ენით კირომანცია. ჯერ
 უნდა სრული ვისწავლოთ, რაცა სწე-
 რია, რომ არ გავმტყუენდეთ ცოდ-
 ნაში.

წილი სერიორე, ასთიღაყ. ირქს
 ღანთაჯი ქ ქრანე დნთაგ მანსნაქსი
 რათ ქრანერსნი:

მრე სქაქე, რნორსეგიფ ვათოქენ
 ს ვღმარქათ ასთეაქათასკანს,
 ირ ს ზამლთ ასთეარაქსრსნი ს
 ქიქიქათქაქ ს მონადქანსრსნი
 ზასთათსთაქ სნი: სლ მსფ სო ქანს
 აქს მქსსს ვათთი ქათსევაქ ს ვრ-
 რსევაქ ქ ქ ქრანე თარსრანე ს
 ასთიღაყ, ირ ვამსნაქს ქსს ირ
 არარსთაქ სანს აქს წ. თარსრანე ს ს
 ქ დნთს აქს ასთიღაყს ზ, ირქს ზრ-
 მათქ: შოქსს ქ ქსათლადქონსნი,
 თთაქსნი ვიქსნი ს სლ. ზამარს' სლ
 სთსს ასთლად ვამსნაქს ვირ არარ,
 ს აზა რარქსნი კიქ: სლს ქქასსნი
 ასთლადქარანსრსნი მანსნაქს ასთე-
 დლადთე რნოქსსანსნი¹ სნი ივ არარ:
 |||||¹ ასთეიფ, ვქ ასთლად მქ-
 აქს ზ ღმარქათ ს ზოქსქსნი, სქს ივ
 კამსნაქს ქსს სქათიქსნი სთ ვათ-
 სნი, ირქს ზრამათქ მარქარქსნი წა-
 სქს ბქს. ასთმთისნი წ. ზამარს'
 სო ასთეი ქ ვარქმანსთ ქამლმ, ქს
 მანსნაქს მარქ ასთათე ქსს: ქსანს
 აქსიორქს არქარ ზ ასთლად ს არ-
 ვარქიქსნი ს ასთიღიქსნი ასთილ-
 დთე ქასსს ზ: წარქსთ ასთიღი-
 ქსნი ასთლადქარანსიგნი, სქს ივ
 აქსიგ ქამათსნიქს ზი ქსნიქს, ირ ას-
 სთ მქ სქათიქსნი ზანსნი: ქსანს
 აქს მანსნაქს მარქ სათარსთაქ მქ
 სარქ ზათანსიქ: მრე, ივ სქს ქ მქგ
 ქამათიქსსანი სქს სქათანს, აქს ქ
 მქგ ქამათსნიგ, ირ ვქსრსანსქ სათ-
 რსთაქ სსნი სარსერ ზასთეანსერ აქს
 ვირბთქს: წანდქ რანს ვამსნაქს
 ქამათიქსნი ვქათარაგთქს ზ დნ-
 თაგ ღანთაჯილმ, ვირლმ ქამათ-
 სქს[ქ] სიქსნი სქსრიმანსექსთაქ, სათ-
 რსთაქ თსანსიქ, ვირ ქსს ვრსთაქ სქს
 ირ ზრთაქ |||||¹ სქს:

¹ სქს ქსრქსნი თთერ ქსათქად ზ:

სქეს ზონისაჲს ზაქიეს ქარგამანობისაჲს აჲგ აყათათიქი სიღრმად
 განიფიე თქაჲრ აჲს მათს, ირ აჲგ გქრქრ ქარგამანობად ღ ქრავსენს
 ჭრანსაჲს ქეჲქიე (აკისნჲს ქათხსენსიე) და ზაქიეს ღ ქრ სერქს
 ქარგამანობად ღ ქრავსენსიე, აჲგ ქრარ ზამსამათსიქი ქრავსენს და ზაქიეს
 თხრასერ, ჲარიე ღსნჲს ზასათსიე აჲგ რნაგერქი მქჲს გიქობიან თსნსიე
 ირე ჲაჲრ, იჲ აჲსჲს რათაგქი ზამსამათსიქიანობქიარ (ქსჲ ირ მქჲს
 ჲი სქათობად), ირჲან ზათსიე გარდამდჲსერქი და ითარ თხრამქსნსერქი
 ზამსამათსიქიანობქიარ: ოქსნასიე ემართალი და ჭეშმარიტი ეტლთა-
 ცოდინარობაჲ გარდამდჲრ ქარგამანობად ღ ზაქიეს «ათიქ და ჲემარქი
 ასთაგქათობქსნ» გარდამდჲრ. «ვარსკვლავთ-მრიცხველთა, ფილასოფოსთა
 და მუნაჯობთ დაუმტკიცებობთ — ასთაგარაქსერ, ქიქიითიქი და მიუნა-
 ჲქსერს ზასათსიე სნ». «ყოველს ცოდინარობაჲს ძნელი არის ხელის გა-
 სინჯვა და შეტყობა, რომელსა ეწოდებთ მუნაჯობურის ენით კირომანცია —
 ჲანსიე გამსნაჲს ქამსათობქსნ გქიარაგქი ღ ჲსთაგ ჲანაჯობს, კირომ
 ქამსათასქ[ქ] ჲიჲს ჲქრომანსქიქი». «ხაზი — ქათ», «მუშთარი — მიქქარ»,
 «ზობალი — გიარ», «ოტარიდი — ითარქი»:

ქსერობ იქსნასქსერობ რიქრ რათსერ თხრამქსნსერ ზამქსნობ სნ
 ქრარ: ჲქქარ ჲქსნს, ანჯობ, აჲგ ქიქრადობად თხრათი ასამანსერობ
 ირე, სს ირს ღ რნაგქრ და ირ ქარგამანობქიან: ჲსიე ირ ზამარ
 ღ ჲათ არქსაქიე ღ მსე ზამარ ჲქქარ ზაქიას თხრასიქიანს, ირ
 ჲაქანსიე ჲქრთიქი ზაქიეს ქარგამანობქიან ზამარ ქრავსენს სიღრმადქრ
 ღ მათსანჯობ, სსიე ქსრქსნსიე დაგობად გნიობ ღ ჭრანსაჲს ქეჲქიე, აკისნჲს
 ქათხსენსიე:

ირ ქათხსენსიე ღ ასაჯანობ ქრავსენს რნაგქრ, აჲგ აგარქობად
 ღ ქრავსენს გქრქი ასაქს თიქსიე:

დასაწყისი პირველი — ფილასოფოს-
 თაგან, თუ კაცი რომელს ეტლზე და-
 იბადება.

წმიდა იობ ბ[რ]ძანებს, რამეთუ
 ყოველს კაცს შეეტყობის თავისაგ
 ხელზე თავისი ყოფიერი საქმე, რასაც
 იქს. ესე წმიდის იობისაგან თქმული,
 და ფილასოფოსთაგან გამოცხადე-
 ბული ესე ცოდინარობა, რომელსა
 წოდების ლათინურად კირომანცია“
 (მკ-867, 1ყ.)

[«სქიქრს ასაქს, ქიქიითიქი-
 სერქი სს მარე ირ ასთიქი ქრ
 ღ ძნობად»:

სიქრ ჲიქრ ასობ ღ, ირ ამსნ
 მარგიო ჲსიქი ქრ ჲანაჯობად ღ
 სრარ არად გიქრ, ქსჲ ირ არსე ღ:
 სსიე სსიქრ ჲიქსიე ასობ და ქი-
 ქიითიქანსერქი ჲაქანობად გქთობ-
 ქიანს, ირ ქათხსენსიე ჲიქობად ღ
 ჲქრომანსქიქი»:]

მარე ღ, ირ ქათხსენსიე ჲქრომანსქიქი ჲქათობად აყათანა-
 ჲანს ღ:

სქრ აქათი ქარგამანობად ქსნი ქრავსენსიე ზაქიეს ქსრნიქქარ
 ასთაგარაქსიქანს გქრქრ: ჲაქიასიქანს აყათათიქრ გრას მათს რანს ჲი
 ასობ: სსიქრ ჲაქიასიქანს ჲსთაგქრ რსა გრქობქიან 18-რე გარქს ღ აყათ-
 ჲანობ: მარე ღ, ირ ზა აჲს ძიამანსიქიე სსთი ჲქრ ჲარიე ქარგამან-
 იქად ქსნი, იჲ ღ 16-რე გარქიე ასაქ, ირქსთს, ქსიქს თხსანს, აჲგ
 გარობად ღ დაგქ ქრავს ქარგამანობქიანს: ჲარსქი ღ სსქარქი, ირ
 ჲაქიასიქანს ქარგამანობქიანს 17-რე გარქს ღ აყათანობად. აჲგ სსქარ-
 გობქიანს ჲსნ ჲაქათობად და ქეჲქი თქაჲსერ:

Այսպիսով պարզվում է, որ ոչ վաղ քան 16-րդ դարը լատիներենից վրացերեն են թարգմանել աստղաբաշխական այդ գիրքը՝ «Ախտարքը», որից (այսինքն վրացերենից) հետագայում, հավանաբար 17-րդ դարում, կատարել են հայկական թարգմանությունը:

Վրաց ու հայոց գրական հին կապերի մասին վկայող երկրորդ փաստաթուղթը բժշկական այն գիրքն է, որ կոչվում է «Կարաբագին» կամ հայերեն լատինատառերով:

Մինչև օրս մենք գիտենք երկու տեսակի վրացերեն «կարաբագին» բնագործակ և համառոտ: Եվ մեկը և մյուսը հրատարակված են: Ընդարձակ կարաբագինը, որի երկրորդ մասը 1950 թվականին է լույս տեսել¹ Չաղա Փանասկերտելու անվան հետ է կապված, և կազմվել է 15-րդ դարի վերջին: Նրա մեջ համաձուլված են այդ ժամանակ վրացերեն լեզվով գոյություն ունեցող բոլոր կարաբագինները: Համառոտ խմբագրության, կամ այսպես կոչված «մինչ-դաղայան» կարաբագիններից մեկը, «Անդուզական կարաբագինի» վերնագրով հրատարակվել է բժիշկ Լ. Կոտեռիշվիլու խմբագրությամբ²:

Վրացերեն կարաբագինի այն տեսակը, որ ավելի էր տարածված միջնադարյան վրացական բժշկագիտության մեջ, աննկատելի չի մնացել և հայ բժշկական գրականության կազմից: Ինչպես ստորև ցույց կարվի, մեզ հասել է այդ հուշարձանի հայկական թարգմանությունը Հայկական ՍՍԽ Մինիստրների Սովետին կից պետական ձեռագրատանը (Մատենադարանում) պահվող 17-րդ դարի մի ընդօրինակությամբ:

Հիշյալ հայկական ձեռագիրը Մատենադարանում գրանցված է № 412-ի տակ: Ձեռագիրը մեծածավալ է և բովանդակությամբ հարուստ: Նա բաղկացած է 242 թերթից (32×25 սմ), գրված է թղթի վրա, երկսյուն (25×7 սմ), այսպես կոչված նոսր գրչությամբ: Էջը միջին հաշվով 24 տող է պարունակում: Վերնագիրները՝ կարմրագույն, իսկ տեքստը սև թանաքով է գրված: Ձեռագրի վերջում, ուր սովորաբար գետեղված է լինում «հիշատակարանը», որում, ըստ սովորության, սպասելի էր գտնել, ի միջի այլոց, և ձեռագրի գրչության ժամանակի մասին տեղեկություն, թերթերի անկումով պակասում է: Այդ պատճառով ձեռագրի ծագման ժամանակը սահմանել կարելի է միայն պալեոգրաֆիական հատկանիշներով: Մասնագետները և նրանց թվում առաջին հերթին հայկական ձեռագրերի նկարագրող Մեսրոպ Տեր-Մովսիսյանը, իրրև ձեռագրի գրչության թվականը բնորոշում են 17-րդ դարը:

Ձեռագիրը երեք մասից է բաղկացած. Առաջինը (2բ—18բ) կոչվում է «Դեղերոյ զաւրութիւն», երկրորդը (22ա—95ա)՝ «Առաջին ասրապատին», իսկ երրորդը (95բ—242բ) կրում է «Երկրորդ ասրապատին» վերնագիրը: Ախրապատինի կազմողը ամեն մի մասի նախագրել է առանձին ցանկ, որտեղ թվարկել է ավյալ մասի մեջ մանող գլուխները:

Ախրապատինի գլխավոր երկու մասերի բովանդակությունը ցույց

¹ Չաղա Փանասկերտելի, Բժշկական գիրք (կարաբագին), «Մաքմեդգամ», Քբիլիսի, 1950 թ. (վրացերեն):

² «Անդուզական կարաբագին», բնագիրը մշակեց և առաջաբանը գրեց բժիշկ Լ. Կոտեռիշվիլի, Քբիլիսի, 1940 թ. (վրացերեն):

თაქო Ⴡამარ ათორე თაქია Ⴡნჲ გრანყ ვანსერე: *ქნჯახე თქათი თანსნჲ, აქე აქრათათინე ქრავერსნიჲ Ⴡ ქარგამანქად Ⴡაქერსნ Ⴡ აქე Ⴡარაქროიქიონე ვოქე თაქო Ⴡაქათათიქ, ქსელიქ მათამე, Ⴡაქიქან ვანსერქ Ⴡოგქინ გლთეღომ Ⴡნჲ ნრანყ Ⴡამათათათან ქრავერსნე, "რე Ⴡანთომ Ⴡნჲ ქერთქქჯაქ «მნეღოვანს Ⴡარაქოქინ»-ქე:*

ჰანსე გროჲ, რე Ⴡიქი აქრათათინ

ა. *ქე არაქე თარათ Ⴡ Ⴡაქიმქინ გნაქ ქეროქ Ⴡიქანგქინ:*

ბ. *ჰანაჯსენ Ⴡ თანსენ Ⴡაროქრქინ:*

გ. *სჯანს ათოქქოქსანს Ⴡ თანოქინ:*

დ. *სერსი გოქნი ჰანაჯსენ, ქე არაქე Ⴡ:*

ე. *გოქნეგოქნი სრავ თანოქინ Ⴡიქანგქინ:*

ვ. *სორანს, რე მანთომ მარე:*

ზ. *სონს, რე Ⴡქარსნაქ ათნოქრ:*

თ. *საროქ ჰანაჯოქმს Ⴡ ამათი:*

ი. *სოქომდჲს, რე სრავაქ:*

ი. *ქანსი ვაქ Ⴡაქ, რე ჰარ Ⴡიქინსი:*

ქა. *ქსე ქერ თანსელინ:*

ქბ. *სქქქი გსე თანსელინ:*

ქგ. *სანრ გსექროს თანოქინ:*

ქდ. *სქარქინსერ რავ თანსელი:*

ქე. *სათროქსნსერი:*

ქვ. *სოღსნსერი:*

ქზ. *საქსერი:*

ქთ. *სოქსერი:*

ქი. *სქარ თაქოქსნსი:*

ქი. *სადანსერი Ⴡ გოქრქინსერი Ⴡ ქარქიქინსერი:*

ქა. *სქქარსნსერი:*

ქბ. *სარაქაქსნსერი:*

ქგ. *სქანგოქრქინსერი Ⴡ ქერქი:*

ქდ. *ქათანსენ რადანად ქეროქ მარეოქ:*

ქე. *სქროს, რე Ⴡ...*

ქვ. *სქინ, რე Ⴡქვანსაქ Ⴡ Ⴡაქიქინ:*

ქზ. *რე გქოქარ რსრქ:*

ქთ. *სქოქ ს. სოქოქსინ:*

ქი. *სქნსენს სრასაქი:*

ა. *აქიმისგან სნეულისა მოქითხვა რაგვარად უნდა.*

ბ. *შეტყვება და ნახვა ყოვლისა ფერისა კარულისა.*

გ. *ნიშანი განავალისა.*

დ. *ნიშანი ცნობისათვის და შეტყობისათვის.*

ე. *ნიშანი, რომე სნეული ფერად-ფერადსა სიზმარსა ნახვიდეს.*

ვ. *ნიშანი, რა ბურჯნსა შევიდეს კაცი.*

ზ. *სულს რომ ვერ ისულთქმიდეს.*

თ. *წელიწადთა ცნობისა.*

ი. *კაცს რომე ასოები ემღეროდეს.*

ი. *რასთენი სენი არ ეშველები-კაცსა.*

ია. *წამლების აღებისა.*

იბ.

იგ. *წვრილის წამლებისა.*

იდ. *იარაჯების გასახსნელისა.*

იე.

ივ.

იზ.

ით. *ყურსებისა.*

იი. *სიცხის ტლევებისა.*

იკ.

იქ.

იკ. *შარბათებისა.*

იგ. *სიქანგუბინისა და ლვიძლისათვის.*

იდ.

იე. *ცხრო.*

ივ. *დედაკაცი რომ არ დაორსულდეს და წესისა.*

იზ. *რომე ძნელად შობდეს.*

ით. *წყლით ორსულობისა.*

იი. *ყმაწვილის გაზრდისა.*

1. ღნოღ, ირ ანგადასკ ქინჩინ ასოამ:
 1ა. ღასან ზაქათინ ღნოღ:
 1ბ. ზაქათინ სოა რნჩინსიონ:
 1გ. ღაქან, ირ აგაფაქ ღნოღ:
 1დ. ღადაქათანნ ირ ილიოე ღან-
 "რე ქინჩინ:
 1ე. ღაქანა, ირ ღაასენ, ირ ღაა-
 ღათანნ ღილიქ:
 1ვ. შარფიჯ, ირ აქრიოქინნ აგა-
 ღაა ქინჩი ღ ღქარენაჯ ღნოღ ათო
 აგადაქი:

ზანსკ სქიროიქ აქირაყათინჩი

- ა. ამენაჯან გქსოჯ ყაიჩინ, გრი-
 ღინ, ირ ღ ქადაქედიონ, ირ ღ საგოათან,
 ღაქიქინ ღ ანგნოქინჩინ, ირ ღი-
 დანგოქინან მღჷნ ღ ბერიოქინან
 მღჷნ ღი ღანგქაქი, ამღნნ აჯა
 განოამა გრად ღ:
 ბ. შარქათიქინ ღ ღანანნ იორჩინ:
 გ. შარჩინ ღ საგქინ:
 დ. შაქინჩი, ქაგიოქინ, რაჯინ ღ ქა-
 ღანოქინ:
 ე. ამენაჯან აჯიე ყაიჩინ:
 ვ. ამენაჯან აქანგაყაიჩინ:
 ზ. ამენაჯან გნქი ყაიჩინ ღ გრნ-
 ქიონ, ირ რადასქი გიორა გაჯ,
 ქარრიოქინ ღ გნქინ, ირ არჩინ რქი
 გნოამ, ქინგაიონ ღ სოა დგეიონ:
 დ. სრესჩინ, აქინგნერიონ, აქ-
 ააგნერიონ ღ ქეგიოქინ ღ ღდაქინ:
 ე. ჩეჩინ, სასჩინ, ქაქინ, მარა-
 გინ, ქინააგინ ღ რგენ, ირ არჩინ
 რქი გაქი, ღ ღაქინჩინ სერა რნჩინ-
 იონ. იერიჯ რგაყაიჩინ გიორან, ირ
 ყაილიამ რქი:
 ვ. შეროქინ, ირ ღქი ქამსიქინ
 ღსან სერა მანოი:
 დ. ღაქინ ღ გქიქინ-ნაქაგინ, ქო-
 გინ ილიეგინ, გოქინ ღქინი ღ
 სრქინ, ირ ქიქი ქიეჩინ ღაასენ:
 დ. ღათამიქინ, გქიქინ, ღი-
 ღქინი ღ აქიქინ, ირ ღქინი
 გაგქინიამ რქი:

- ლ. დედაკაცსა უშვილობას სწა-
 მობდეს.
 ლა. დედათა წესისა.
 ლბ. წესისა უკუდგომისა.
 ლგ. დედაკაცსა რძე დააკლდებო-
 დეს.
 ლდ. საშობოსა შიგან თუ სიმსიენე
 დაემართოს.
 ლე. ისთინაყი რომე ჰქვიან საშოსა.
 ლვ. კაცი რომ ცოლთან ვერ და-
 წვებოდეს სენისაგან.

ა. ყოვლის ფერის თავის ტკივი-
 ლის, ბრუსა, თავქედისა, შაკიკისა
 და უძილობისა, რომე ავადაც ოფაში-
 გა და სიბერეშიგა დაემართების,
 ყუელა ამა კარშიგა სწერია.

- ბ. მანახულისა და მისი ნიშანი.
 გ. სარისი და სექდასი.
 დ. ფილენჯისა, ლაყვასა, რაშასა,
 და თასანუჯისა.
 ე. თვალის ტკივილისა.
 ვ. ყოვლის ფერის ყურის ტკივი-
 ლისა.

ზ. ცხვირისა და ცხვირთათ რომე
 ბოვასირი გამოვიდეს, სურდოსა და
 ცხვირთათ რომე სისხლი სდიოდეს,
 დაცემისა და უკუყენებისა.

ც. პირისა, ბაგისა, კბილთა და
 ენისა და ყბისა.

თ. ყელისა, ხახისა და შალაზისა,
 ხუნაყისა და ყელიდალმან რომე სი-
 სხლი ამოსდიოდეს და ხმისა ჩასვლ-
 ისა. სხვავე ყელის ტკივილისა, გა-
 რეთ რომე სტკიოდეს.

ი. წურბლისა რომე წყლის სმასა
 შიგა ჩაჰყოლოდეს.

ია. ხველისა და ზიყ-ნაფაზისა,
 ფირტვისა სიმსიენისა, მკერდისა და
 სილისა, რომე ფირტვისა წყლულსა
 ჰქვიან.

იბ. სტომაქისა, ბოყინისა, სლოკინ-
 ისა და აიზასი, რომე საჭამადისა
 დამეავებასა ჰქვიან.

- ძგ. შრახნ ჯ არახი აყარქქიონ:
 ძდ. ლერქინ ჯ ქარამქინ, არ ილ-
 ძეგქინ ჯასან:
 ძე. შქახქინ, გქიქინ ჯ ჯარაგა-
 ნქინ:
 ძვ. ფაქბღან გჯიონ:
 ძვ. შქახქინ, არ ქიბქინ:
 ძვ. ჯიქინქინ ჯ ჯაქინ, არ ქი-
 გქინ ჯ:
 ძვ. შქიბქინ, არ ჯ ლერქი-
 ძიონქინ ჯ განქქინ, არ ჯ...
 ქ. წილჯიონ ჯ ჯქიქინ:
 ქა. შქიქინ, ჯ აქორქინ გჯიონ ჯ
 აგქინსერ, არ აქორქინ გქიქინ გჯი:
 ქრ. ნათიქ თექინ, გჯიქინ,
 ჯიღაგქინ ჯ გორ გჯიონ:
 ქგ. ჯქინსერ გ. გქინქინ:
 ქგ. ჯარაგანქინ ჯ მაქარაქინ ჯ
 მქიქინქინ:
 ქდ. ნორ გქიქინქინ გქიქინ მაქქინ
 მქინჯ ჯ თქი გქინსერ მარაგქი გქიქინ
 ქინჯ გჯი ჯი ჯანქიქინ:
 ქდ. სერსი გქინქი აჯანქიონ:
 ქე. წაგქინ ჯ გარაქინ:
 ქვ. შიგქიონ გჯიონ, არ, გქი
 თაქ ჯამ გქიონ გჯი:
 ქვ. შქინქი ილქინქინ:
 ქ. შქინქი გჯიონ:
 ქა. ილქინქინ გჯიონ:
 ქრ. გქინ, არ ანქამ გქიონ გქი
 ჯამ ქიქინქინ:
 ქვ. გქიქინქინ ჯ გქიქინქინ:
 ქვ. შქიქინქინ ჯ ქიქინქინქინ
 გქინქინ:
 ქდ. შქინქინქინ, არ გქინქინქინ:
 ქვ. ფქინქინქინ:
 ქე. შქიქინქინ ჯ მარ თარაქინქინ:
 ქვ. შქინქინქინ, არ ილქინქინ
 გქინქინ:
 ქვ. შქიქინქინ, არ ჯიქინქინ
 ჯ იანსერ:
 ქა. შქიქინქინ, არ მქიქინქინ
 (ქიქინქინ) ქიქინქინქინ

- იგ. გქიონსა ჯ გქიონს გქინსა.
 იდ. ჯიქინსა ჯ ვარამსა, რომე
 სიმსიგქინსა ჯქინსა.
 იე. სისხისა, ჯიქინსა ჯ იარაგა-
 ნისა.
 ივ. ტქიქინსა ტქიქინსა.
 იზ. სჯისა ჯ გქინსა.
 იც. კოლინქინსა ჯ ჯაქინსა, რომე
 ფქიქინ არის.
 ით. თიქინქინსა ჯ ქანთელისა.
 კ. ბქიქინსა ჯ შქიქინსა.
 კა. სარქიქინსა, გქინსა ტქიქინ-
 სისა ჯ ნაქქინსა რომე გქინსა
 ჩამოქინსა.
 კბ. უქინსა კარისა, ბოქინსა
 ჯ შქიქინსა ჯ ქიქინსა.
 კგ. ქიქინსა სამიქინსა.
 კდ. არქინსა ჯ მქინსა ჯ
 მიქინსა.
 კე. ახალი დასაქინსა თავით, თმით
 ვიქინსა ფქინსა ფქინსა, რაც
 კაცს გარეთ სენი დაქინსა.
 კვ. პირის ფქინსა შქინსა.
 კზ. ბაქინსა ჯ ბარასისა.
 კც. მქიქინსა გარეთ რომე გქინსა.
 კთ. მაგქინსა სიმსიგქინსა.
 ლ. კისრის ტქიქინსა.
 ლა. მხრის თავის ტქიქინსა.
 ლბ. ფქელი რომე უნქინსა
 ლოქინსა.
 ლგ. მოქინსა ჯ ამოქინსა.
 ლდ. დამქინსა ჯ დამქინსა.
 ლე. ტანქინსა რომ ქარი დაქინსა.
 ლვ. რქინსა.
 ლზ. გქინსა ჯ ავის ქინსა.
 ლც. ტანქინსა რომ სიმსიგქინსა
 ჩნქინსა.
 ლთ. ლლია რომე უქინსა ჯ
 ფქინსა.
 მ. ხაღქინსა რომე ქქინსა
 მოქინსა

ძმრითა გაურივე და მითა ღარღარა აქნევინე, ცოტა ნიშადური დანაყე, წყლითა გალესე და ყელზედა შესცხე. თუ არა ამოვიდეს, მოილე ჯარაოტი და ძმრითა გალესე და მითა ღარღარა აქნევინე. მერმე მოილე ხახვისა და კაპრისა წვენი და ცოტა ძმარიცა გაურივე, მითაცა ღარღარა აქნევინე. თუ არცა ამით იქნას, ცოტა სონიჯი, ცოტა მდოგვი დანაყე ორივე და ერთმანერთსა გაურივე, წყლითა გალესე და შეასვი. თუ არცა ამით იქნას, აბანოშიგა აბანე, ასრე რომე ყელამდი ჩაჯდეს დიდსა ხანსა. მერმე პირშიგა ცივი წყალი დაიგუბოს, გამოვა.

მერმე როგორაცა წურბელი გამოვიდეს და სისხლი არა დასწყდეს და კიდევ სდიოდეს, ამა წამლებითა ღარღარა აქნევინე. მოილე ტკბილისა და მუავისა ბროწეულისა ქერქი, გულნარი, სამყი, ოთხივე დანაყე, ისიცა ძმრითა გაურივე, მითაცა ღარღარა აქნევინეთ, თუ ამან არ უშველოს, დაიჭირე ბაზრაცატუნის ლაბა და ხმელი ია, დანაყონ და იმა ლაბაშიგა გაურიონ ცოტა ქალის დედის რძეცა და მითა გულისპირი დაუზილონ. თუ ამან არ უშველოს, აყიროს თესლისა ზეთი და იის ზეთი ერთმანეთშიგა გაურივეთ და ცხელი ჯულაბიცა შიგა გაურივეთ და შეასვით.

თუ ამა სენშიგა მუცელი შეკრვით ჰქონდეს, მოილე ქასინისა წვენი ათი დრამი, შირიხიშტი ათი დრამი, ხიარი შამბრისა გული, ერთმანეთშიგა გაურივეთ ქასინისა წვენითა ღარღარა აქნევინეთ და საჭმელად ქერისა საჭმელი შეუწყვეით.

თუ ყელშიგა რამე დაეჩაროს, ფხა ანუ ძვალი, მისი წამალი ესე არის, რომე მოილე ზროხისა ხორცი და აბრეშუმის მკედითა მოაბი შუაზედა და მაგრად შეკარ, და მერმე მიეც, რომე ჩანთქას. და როგორაცა ჩანთქას, წყნარად ამოზიდე, და კიდევ

ძნდაძ და გაყსიოქ ჯაგიოქ და ყარყარაქ ანქ. *ქიქ მქ ნიჯაგიორ ძნდაქ, ჳრიოქ ციხქ და რეჩინ ქლერაქ იძქ: ზქ ჯგიორა ყაქ, ათ ჯარნიოთ და გაყსიოქ ციხქ და აქნიოქ ყარყარაქ ანქ თიორ. სთიქ ათ ათიქი და გაყარქ ჳორ და ქიქ მქ აიქ ქათანქ და ქიქ გაყარაქ აქი ქათანქ და ყარყარაქ თიორ: ზქ და იჯ აქიოქ ქინქ, ქიქ მქ ათინქ, ქიქ მქ ქათარაქ ძნდაქ და მქათანქ ქათანქ, ჳრიოქ ციხქ და ქერმსეორ: ზქ და იჯ აქიოქ ქინქ, რაყნიქინ ქლეგიორ ნანგ, ირ მქინქ რიღინ მქჳნ ნათქ ჯათ ძამ. სთიქ რერნიომან აყაქ ჳორ რინქ და ექი ქლერაქ ყაქ:*

*სთიქ ირ თეგრიქინ ქლერაქ ყაქ და გიორა ყაქ და არქინქ ჯლარქ და აქიქი ყაქიქი ქინქ, აქი გლეგერიქი ყარყარაქ ანქ თიორ: *შ'ა* რაყერ და ჰქქქოთ. ნითან კქსაქ, გოქინარ, ათამ, ძნდაქ, გაყსიოქ ქათანქ და ყარყარაქ ანქ, იყათქ: ზქ აქი ჯიფათქ, ათანქ გაყარქიქიქი გიღყაქ და ჯიქ მანოჯაქ, ძნდაქ და აქი ცოღაყიქიქი ქათანქ და ქიქ თეჯქაქ მორ კაქქინ და აქნიორ ირთქ რიქორქინ ანდაქ: ზქ აქი ჯიფათქ, ათი გეგამქი ასრინ, ბქქ და მანოჯაქიქ ბქქ, მქამქანგ მქჳნ ქათანქ და ჳლერინ ჳილთაქ აქი მქჳნ ქათანქ და ქამსეორ:*

ზქ აქი ყაქიქი მქჳნ ქინქ კაყიქინქინაქ. ათ გაათნიქ ჳორ ძ. ირამ, არქიქიქი ძ ირამ, ქიქარქამაყარქ მქჳ მქამქანგ მქჳნ ქათანქ და გაათნიქ ჳრიოქ ყარყარაქ ანქ და კლერაქიქი ყარაქიქიქი კლერაქიქი, იყათქ ათთიქიქი:

ზქ რეგომან ქიქ მანაქ, ქიქსაქ, ირქ . . . , კამ თიქიქი, აქნიორ გლეგინაქ ზქ. ათ თათარქი მქიქი და თეგრიქიქი მქიქი კაყიქიქი თიორ მქჳთინქ, და თიორ ირ კილქ თაქი: სერ კილქ თაქი ნანგარაქ ექი ქლერაქიქი, და აქიქი კილქ თაქი თიორ, და აქიქი ექი ქლერაქ

հաճոթյեցին և յոտըստ ամոռնաց, մանավանդ յնրա, որ յոտըստ անոց հաճոթյեցին և յոտըստ անոց հաճոթյեցին:

Եւ յոտըստ անոց և յոտըստ անոց անոց հաճոթյեցին:

Եւ յոտըստ անոց և յոտըստ անոց անոց հաճոթյեցին:

Սուրբն Յակոբ և սուրբն Վլասի հրամայեն...

(Ձեռ. № 442, 139բ — 140ա)

Թարգմանությունը հարազատ է, բայց այնպես է վրացերեն ընդգրկել: Թարգմանիչը մասնագետ է:

Հաշվի առնելով իր թարգմանած ընդգրկի գործնական նշանակությունը, որպես բժշկական երկ, մեր թարգմանիչը մեծ զգուշությամբ և պատասխանատվության զգացմունքով է մտակցել իր գործին: Եթե չհաշվենք մի քանի տեղանք ստորագրած սխալները՝ թարգմանությունը կատարված է ճշգրիտ:

Թարգմանիչի մասնագետ լինելը երևում է, առաջին հերթին նրանից, որ նա հնում գործածված բժշկական տերմինները, որոնք վրացերենում և հայերենում տարածված էին արաբերեն ու պարսկերեն գրականության շնորհիվ, այն ձևով է գործածում, ինչ ձևով նրանք յուրացված էին հին հայկական բժշկական գրականության մեջ: Եթե թարգմանիչ մասնագետի համար անձանոթ լինեին հայկական բժշկական գրականությունը, այն զեպում նա հիշյալ տերմինները կներկայացներ, անշուշտ, վրացերենի ձևով:

Որ հայ թարգմանիչը թարգմանելու համար ընտրած նյութի փոխադրման ժամանակ ձգտել է հարազատ մնալ ընդգրկին, այդ երևում է նաև նրանից, որ վրացերեն աղբյուրի դուռ վրացերեն բժշկական տերմինները, վերաբերելիս լինեն նրանք անատոմիային, բժշկական բույսերին, զեղերին, գործիքներին, թե մյուս նման հարցերի, տառադարձարար է փոխադրում և կողքին գնում է կամ բացատրական խոսքեր (ինչպես օրինակ՝ ցխրոյ, որ է ջերմն) կամ էլ ազատ տեղ է բաց թողնում այն նպատակով, որ հետագայում, համապատասխան տերմին գտնելուց հետո լրացնի:

Չննելով հայկական թարգմանության լեզուն, նկատում ենք, որ այն «գրարար», այսինքն հին հայկական գրական լեզու չէ: Այդ լեզուն միջին տեղ է բռնում աշխարհարարի և միջին հայերենի միջև, կրում է որոշ հատկանիշներ ինչպես աշխարհարարի, նույնպես էլ միջին հայերենի:

Բերված հատվածի մեջ չենք հանդիպում ուղիղ խնդրի՝ հայցական հոլովի համար բնորոշ գ-նախդիրը, որը գեղեստագործության մեջ էր միջին հայերենում, բայց բացակայում է նոր գրական լեզվում: Ամեն տեղ գործածված է նոր հայերենին հատուկ ներդրական հոլովը, որը այստեղ, մի կողմից ունի-ումն վերջավորությունը, իսկ մյուս կողմից, կազմված է արականի վրա մեջ ետադրության հավելմամբ: Մրա հետ միասին բացասական հոլովը սխառնատիկոսներն գործածված է առանց «ի» նախդրի, ինչ որ հատուկ է նոր հայերենի համար: Նոր հայերենի համար է բնորոշ և պատճառական բայերի հրամայական կղանակի ձևերում-ցուր վերջավորության գործածությունը եղակիում (օր. պտակեցուր, կալցուր, խմեցուր...), մի երևույթ, որ սովորական է սույն թարգմանության մեջ, բայց հազվագյուտ է միջին հայերենում:

Վերը մեջ բերված հասվածում միջին հայերենին բնորոշ հատկանիշներին են. 1. Ներկա կազմելու համար ամենուրեք կու մասնիկի գործածությունը (օր. կու լինի, կու մանու, կու բնկնի, կու բսկսէ, կու սպանես, կու մնայ): 2. Հինհայ երենի. անել և հետագայի-նել վերջավորություն ունեցող բայերի-նուլ վերջավորության անցնելը (օր. մտանել → մտնել → մտնուլ — մտնում, թքանել → թք[ն]ել → թք[ն]ուլ — թքում, տեսանել → տեսնել → տեսնուլ — տեսնում): 3. Յուշական այն դերանվան սևահան-տրահանում այն որ ձևի գործածությունը և այլն...¹:

Ինչպես վերը ասացինք, ձևագիրը թվագրվում է 17-րդ դարով, ուրեմն այն հայերենը, որով կատարված է թարգմանությունը, այդ դարից ուշ չպետք է լինի: Ըստ վերոհիշյալ հատկանիշների, քննարկվող բնագիրը թարգմանված պետք է լինի 16—17-րդ դարերում:

Այսպիսով, վրաց չին բժշկական գրականության մեջ բավականին տարածված բժշկության գրքի մի տեսակը, որը հայտնի էր «Կարարագինի» անունով, 16—17-րդ դարերում թարգմանվել է վրացերենից հայերեն, ինչ որ հաստատվում է վրացերեն և հայերեն գրքերի բնագրային համադրությամբ և քննությամբ:

Վրաց և հայոց գրական հարաբերությունների հիշյալ արգասիքները ավյալ դեպքում՝ վրացերենից հայերեն թարգմանված աստղաբաշխական և բժշկական գրքերը, ինքնըստինքյան հետաքրքիր երկեր լինելով, մեծ նշանակություն ունեն նաև վրաց և հայոց բանասիրության համար: Անցյալի ժառանգությունը ուսումնասիրելու և, հարկավոր դեպքում, յուրացնելու ժամանակ, եթե հայ կամ վրաց գիտության մեջ վերը նշված հուշարձանները ուշագրություն գրավեն, երկու լեզուներով պահպանված այդ բնագրերը չի կարելի ուսումնասիրել անջատ մեկը մյուսից: Այդ մեծ մասամբ «Կարարագինին» կամ բժշկության գրքին է վերաբերում, որովհետև այս հուշարձանը լրիվ է պահպանված երկու լեզուներով: Եվ վրաց և հայ բժշկագիտության պատմությամբ զբաղվող մասնագետների առաջ այսօր խնդիր է դրված ուսումնասիրել անցյալից մեկ ժառանգություն մնացած բժշկական բնագրերը, որոնց շարքում պատվավոր տեղ են գրավում «Կարարագինները»: Այսուհետև վրացերեն «Կարարագին» ուսումնասիրողը այդ հուշարձանի օրինակների համեմատության ժամանակ չի կարող աչքաթող անել հայերեն թարգմանությունը, ինչպես և հայերեն թարգմանության ուսումնասիրողը՝ հուշարձանի վրացերեն բնագիրը:

¹ Լեզվական նկարագրության համար տես Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, Երևան, 1951, էջեր 243—253 և 443—444: